Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi

The Affects of Tourism Revenues on Economic Growth: A Panel Cointegration and Causality Analysis

Ahmet Kamacı (Artvin Çoruh University, Turkey)

Yener Oğan (Artvin Çoruh University, Turkey)

Abstract

After the end of the Eastern Block, The Turkic republics tried to solve the problems with the help of Republic of Turkey which they felt near to them. With his international experiences Turkey became the leader of the Turkic republics. Tourism revenues which is in the current accounts of the balance of payments, contributes to the development of the country by encouraging both the employment and the growth numbers. The main reason of this is that the revenues of the tourism is both the main source in the financment of the foreign deficit and the budget deficit. In this paper the revenues of tourism is analysed by cross country panel study for Azerbaijan, Kazakistan, Kyrgyzstan, Uzbekistan and Macedonia with Turkey (1995-2011). We acquired the data of this work from the web site of the IMF. Unit root test was made to testing stability of data which are taken. After that cointegration and causality tests were made to learn if a cointegral relationship was occurred between the revenues of tourism and economic growth or not. As a result of this study we done, the data level is not stable. Because of that reason, we took the difference of them. In the study, we have been identified causal relationship between the revenues of tourism and economic growth in Turkey and other countries and we have been identified causal relationship between economic growth and the revenues of tourism in Turkey and other countries.

1 Giriş

Turizm, kişilerin yaşadıkları yerler dışında gerçekleştirdikleri bir yıllık süreyi aşmayacak şekilde tatil, eğlence ve iş amacı ile yaptıkları seyahat ve konaklama faaliyetlerini kapsamaktadır (Gee, 1997: 138). 20. yüzyılın 2. yarısından itibaren hızla gelişen ve büyüyen turizm sektörü, birçok ülke için en önemli sektörlerden biri haline gelmiştir. Turizmin desteklenmesiyle de ülkelerdeki turizm gelirlerinin GSYİH içindeki payı artmıştır.

Turizm, ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabındaki uluslararası hizmetler kısmında yer alır ve milli geliri artırarak ülkenin kalkınmasını sağlar. Turizm sektörünün milli gelire olan katkısının yanı sıra döviz gelirleri sağlayarak dış ödemeler dengesine olumlu katkı sağlayan ve istihdamı arttıran bir sektördür.

Turizm sektörü, bünyesinde pek çok istihdamı barındıran emek-yoğun bir sektördür. Bundan dolayı hizmet sektörünün büyük bir bölümünü kapsayarak ülkenin milli gelirini artırmada önemli bir rol üstlenmektedir. Aynı zamanda turizm, dünya ekonomisi ile uyum içerisinde olmayı gerektirir. Turizm gelirleri, ülkeye döviz kazancı getirirken sermaye mallarının ithalatı için finansman sağlamaktadır (Değer, 2006:7).

Turizm sektörü, döviz girdisini artırıcı ve istihdam sağlayıcı özellikleri ile ülke ekonomisine katkıda bulunan aynı zamanda uluslararası kültürel ve toplumsal iletişimini sağlayarak bütünleştirici özelliği sayesinde de dünya barışının korunmasında büyük payı olan bir sektördür. Turizm sektörü, Türkiye ekonomisinin de vazgeçilmez temel taşlarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Turizm gelirleri; dış ticaret açığına, enflasyona ve işsizliğe çare olarak hükümetlerin önem verdikleri bir sektördür (Çımat ve Bahar, 2003: 2). Turizm sektörü, eğitilmiş ve yetenekli işgücüne istihdam alanı sağlarken, yeterli düzeyde eğitimi olmayan insanlara da iş imkânları sunmaktadır (Çetinbaş ve Bektaş, 2008: 1).

Turizm sektörü, diğer sektörler ile yakın ilişki içerisinde olduğu için onları etkilemektedir. Turizm gelirleri diğer birçok mal ve hizmetlerin tüketimine ve ihracatına olanak sağlamaktadır. Ülkeye turist geldiğinde, yaptığı her harcama sadece turizm ile uğraşan kesime değil, diğer sektörlerle de gelir sağlamaktadır (Kar vd., 2004: 90).

Turizm sektöründen ekonomiye maksimum olumlu katkı sağlamanın amacı, en iyi turizm ürünü paketini oluşturmak, satmak ve bu yolla sağlanan gelirleri azami hale getirmekle mümkün olabilir. Bu nedenle ürünü meydana getirecek farklı iktisadi birimlerin ve makro planlayıcıların kombine bir çalışma içinde olmaları ve ana ilkelere ödün vermemeleri bir zorunluktur. Bu durum, en sade şekliyle, öncü yatırımları yapmak, üst yapıyı temin etmek, kontrol ve koordine etmek şeklinde özetlenebilir (Hepaktan, 2010:139).

Turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki uzun yıllardır ele alınmaktadır. Gerek Türkiye’de gerekse diğer ülkelerde turizm sektörünün GSMH içindeki payı sürekli artmasına rağmen, turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkide farklı sonuçlara rastlanmıştır. Bu nedenle bu çalışmada, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Makedonya, Özbekistan ve Türkiye için 1995-2011 yılları arasında turizm gelirlerinin büyüme üzerine etkisi panel veri analizi ile test edilmiştir.

Yazar (lar)	Ülke (ler)	Yöntem	Değişkenler	Sonuç
Dritsakis (2004)	Yunanistan (1960:01-2000:04)	VAR modeli ve nedensellik testi	Reel GSMH, reel efektif döviz kuru ve turizm gelirleri	Turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında güçlü bir nedensel ilişki vardır.
Uysal ve diğ. (2004)	Türkiye (1992-2003)	Nedensellik testi	Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme	İki değişken arasında karşılıklı bir ilişki vardır.
Yıldırım ve Öcal (2004)	Türkiye (1962-2002)	VAR modeli	Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme	Kısa dönemde iki değişken arasında bir ilişki yokken, uzun dönemde iki değişken arasında bir ilişki tespit edilmiştir.
Bahar (2006)	Türkiye (1963-2004)	VAR modeli	Turizm gelirleri ve GSMH	Turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensel ilişki tespit edilmiştir.
Özdemir ve Öksüzler (2006)	Türkiye (1963-2003)	Nedensellik testi	Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme	Hem kısa hem de uzun dönemde turizmden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.
Yavuz (2006)	Türkiye (1992:Q1-2004:Q4)	Nedensellik testi	Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme	Turizm gelirleri ile iktisadi büyüme arasında nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.
Figini ve Vici (2007)	150 ülke (1980-2005)	Regresyon analizi	Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme	Turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki tespit edilememiştir.
Aslan (2008)	Türkiye (1992:1-2007-2)	Eşbütünleşme ve nedensellik testi	Uluslararası turizm gelirleri, GSMH, reel döviz kuru ve sermaye birikimi	Ekonomik büyüme ve turizm gelirleri arasında uzun dönemde dolaylı ilişkiler görülmüştür.
Çetintaş ve Bektaş (2008)	Türkiye (1964-2006)	Nedensellik testi ve ARDL yöntemi	Turizm gelirleri ve GSYİH	Kısa dönemli herhangi bir ilişki yokken, uzun dönemde turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensel ilişki tespit edilmiştir.
Kızılgöl ve Erbaykal (2008)	Türkiye (1992:01-2006:02)	Toda-Yamamoto yöntemiyle nedensellik testi	Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme	Ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Proença ve Soukiazis (2008)	4 Avrupa ülkesi (1990-2004)	Panel veri analizi	Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme	Turizm gelirlerindeki %1'lik artış bu 4 ülkedeki GSMH'yi %0,026 arttırmıştır.
Fayissa ve diğ. (2009)	17 Latin Amerika ülkesi (1995-2007)	Panel veri analizi	Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme	Uluslararası turist harcamalarındaki %10'luk artış, GSMH'de %0,4'lük bir artışa neden olmuştur.
Bahar ve Bozkurt (2010)	Gelişmekte olan 21 ülke (1998-2005)	İki aşamalı GMM-Sistem analizi ve panel veri analizi	Turizm/GSMH, toplam sermaye miktarı/GSMH ve tasarruf/GSMH	Turizm gelirlerindeki %1'lik artışın uzun dönemde büyüme üzerinde %2,825'lik bir artışa yol açtığı tespit edilmiştir.
Samimi ve diğ. (2011)	Gelişmekte olan ülkeler (1995-2009)	VAR modeli	Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme	Ekonomik büyüme ve turizm gelirleri arasında çift yönlü bir nedensel ilişki tespit edilmiştir.
Kara ve diğ. (2012)	Türkiye (1992-2011)	VAR modeli ve nedensellik testi	Turizm gelirleri, ekonomik büyüme, cari işlemler dengesi ve döviz kuru	Büyümeden turizm gelirlerine doğru tek yönlü bir nedensel ilişki tespit edilmiştir.
Mello-Sampayo ve Sousa-Vale (2012)	Avrupa ülkeleri (1988-2010)	Panel eşbütünleşme testi	Turist başına turizm harcamaları ve ekonomik büyüme	Güney Avrupa ülkelerinden daha çok Kuzey Avrupa ülkelerinde, turizmdaki gelişme GSMH üzerinde önemli etkiye sahiptir.
Yamak ve diğ. (2012)	Türkiye (1968-2006)	Eşbütünleşme ve nedensellik testi	Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme	Turist başına düşen reel turizm gelirleri ile reel GSMH, tarım, sanayi ve hizmet sektörleri arasında herhangi bir nedensel ilişki mevcut değildir.
Aktaş ve diğ. (2013)	5 Avrupa ülkesi (1995-2011)	Eşbütünleşme testi	GSMH ve turizm gelirleri	Turizm gelirlerindeki artış, uzun dönemde GSMH üzerinde pozitif etki oluşturur.
Bozkurt ve Topçuoğlu (2013)	Türkiye (1970-2011)	Eşbütünleşme ve nedensellik testi	Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme	Turizm gelirleri ile büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik bulunmuştur.
Çağlayan ve diğ. (2013)	135 ülke (1995-2008)	Panel nedensellik testi	Turizm gelirleri ve GSMH	Turizm gelirleri ile GSMH arasında Avrupa'da çift yönlü ilişki mevcuttur.
Çoban ve Özcan (2013)	Türkiye (1963-2010)	Eşbütünleşme ve nedensellik testi	Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme	Turizm gelirleri ile büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik bulunmuştur.
Hepaktan ve Çınar (2013)	Türkiye (1980-2008)	Nedensellik testi	Net turizm geliri, yabancı turist sayısı, ekonomik büyüme ve dış ödemeler bilançosu	Türkiye'deki turizm sektörünün dış ticaret dengesi üzerinde bir etkisi varken, büyüme üzerine bir etki tespit edilememiştir.

Tablo 1. Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Literatür Özeti

2 Literatür Özeti

Turizm gelirleri ile ekonomik büyüme ilişkisi turizm ve ekonomi sahasında uzun yıllardır incelenen konulardan biridir. Genel teori, turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi dolaylı da olsa arttıracak yönündedir. Söz konusu ampirik çalışmaların birçoğu bu teoriyi doğrularken, bazıları da, anlamsız bir ilişki bulmuşlardır. Genel olarak literatür değerlendirildiğinde, turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında, çalışmada ele alınan ülke, dönem ve yöntem bakımından farklılıklar vardır.

Turizm, günümüzde döviz girdisini artırıcı ve istihdam sağlayıcı özellikleriyle ulusal ekonomiye katkıda bulunan, uluslararası kültürel ve toplumsal iletişimi sağlayıcı ve bütünleştirici etkisiyle dünya barışının korunmasında büyük payı olan bir sektördür. Türkiye ekonomisinin de vazgeçilmez temel taşlarından birisi olan turizm, bugünkü dış ticaret açığına, enflasyona ve işsizliğe çare arayan hükümetlerin önemle üzerinde durduğu bir konudur (Hepaktan, 2010:139).

Bu çalışmada, Türkiye ile 5 ülke (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Makedonya ve Özbekistan) için turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenecektir. Bu açıdan çalışmaya temel teşkil edecek literatür araştırması da, konuyu daha çok Türkiye ve gelişmekte olan ülkeler özelinde ele alan çalışmalardan oluşturulmuştur (Tablo 1).

Tablo 1’de verilen literatür özetinden açıkça anlaşılacağı üzere çalışmaların büyük bir kısmı turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi arttırdığı sonucunu vermektedir. Bununla birlikte bazı çalışmalarda anlamsız ilişkiler de tespit edilmiştir.

3 Ekonometrik Yöntem ve Ampirik Bulgular

Bu çalışmada turizm gelirleri (TUGE) ile büyüme oranı (GDP) ilişkileri, Türkiye ile 5 ülke (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Makedonya ve Özbekistan) için Eşbütünleşme ve nedensellik analizleri kullanılarak irdelenecektir. Bu çerçevede söz konusu ülkelerin 1995-2011 arası dönemlere ait verileri, IMF’nin “imf.statistics” isimli veri tabanından alınmıştır. Çalışmaya bu 6 ülkeye ait verilerden hareketle değişkenler arası uzun dönem ilişkileri veren Eşbütünleşme testi ve daha sonra da Granger nedensellik testleri yapılmıştır.

Türkiye ile birlikte diğer 5 ülkenin turizm gelirleri ve ekonomik büyüme ilişkilerinin Eşbütünleşme ve nedensellik analizleri ile belirlenmesinden önce değişkenlerin durağanlığını belirlemek ve durağanlık içerip içermediğini tespit etmek amacıyla Levin, Lin ve Chu (LLC), Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) testleri yapılmıştır. Verilerin durağanlığını göstermek için Tablo 2’de sabitli yapıda durağanlık sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2’de maksimum optimal gecikme uzunluğu 1 olarak seçilmiştir. Olasılıklar, asimptotik normallik varsayımı altında hesaplanmıştır. Veri setinde söz konusu yıllara ait veriler tam olduğundan “Balanced Örneklem” seçilmiştir. Tablo 2’deki bulgulara göre, turizm gelirleri ve büyüme verileri seviyesinde durağan değildir. Bu da serilerde durağanlık problemi olduğunu göstermektedir. Serileri durağan hale getirmek için 1. Farkları alınmıştır. 1. Farkında bütün seriler durağan hale gelmiştir. Seriler durağan hale geldikten sonra Pedroni Eşbütünleşme testi yapılmıştır.

			LLC		ADF		PP	
			t- İstatistiği	p-değeri	t- İstatistiği	p-değeri	t- İstatistiği	p-değeri
TUGE	Seviyesi	Sabitli	3.57677	0.9998	2.16020	0.9991	1.63952	0.9998
	1.Farkı	Sabitli	-5.69444	0.0000	54.0040	0.0000	44.7286	0.0000
GDP	Seviyesi	Sabitli	-1.48224	0.0691	18.3698	0.1049	26.2678	0.0098
	1.Farkı	Sabitli	-10.5948	0.0000	87.8725	0.0000	115.991	0.0000

Tablo 2. Birim Kök Testi Sonuçları

		Test istatistiği	P-değeri
TUGE&GDP	Panel v-İstatistiği	-0.963454	0.8323
	Panel rho-İstatistiği	-2.541538	0.0055
	Panel PP-İstatistiği	-8.719580	0.0000
	Panel ADF istatistiği	-8.045762	0.0000
	Grup ρ -istatistiği (parametrik olmayan) Phillips ve Perron tipi $\square$ istatistiği	-0.546871	0.2922
	Grup t-istatistiği (parametrik olmayan) Phillips ve Perron tipi t test istatistiği	-4.083819	0.0000
	Grup t-istatistiği (parametrik) Dickey Fuller tipi t istatistiği	-4.800109	0.0000

Tablo 3. Pedroni Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Değişkenler arası uzun dönemli ilişkinin varlığı Pedroni Eşbütünleşme testi ile ölçülmektedir. Pedroni Eşbütünleşme testi sonuçları Tablo 3'de verilmiştir. Tablo 3'de turizm gelirleri ile büyüme arasında Eşbütünleşme ilişkisi test edilmiştir. Pedroni Eşbütünleşme Test sonuçlarına göre, 7 testten 5'i %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Test sonuçlarında panel istatistiklerin 3'ü %1 anlamlılık düzeyinde; grup istatistiklerinden ise 2'si %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolayısıyla seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu ve eşbütünleşik olduğu tespit edilmiştir.

Eşbütünleşme testinden sonra değişkenler arası ilişkinin olup olmadığını test etmek için ve eğer varsa bu ilişkinin yönünü belirlemek için Granger nedensellik testi uygulanır. Granger nedensellik testi değişkenler arasında ilişkinin olup olmadığını test etmek ve ilişki varsa bu ilişkinin yönünü belirlemek için kullanılır. Granger tarafından kurulan basit nedensellik modeli şöyledir:

$$Y_t = \sum_{j=1}^m C_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^m d_j Y_{t-j} + \eta_t$$

Modele göre, X değişkeni Y değişkeninin nedeniyse, X'teki değişimler Y'deki değişimlerden önce gelmektedir. Granger testiyle tahminden ziyade nedensellik çıkarsaması yapıldığı için değişkenler önceden durağanlaştırılmalıdır (Granger, 1969:431).

Granger nedenselliğinin geliştirilmiş hali Holtz-Eakin, Newey ve Rosen modelidir. Holtz-Eakin ve diğ. (1988) tarafından geliştirilen panel nedensellik modeli en küçük kareler yöntemine dayanır. Holtz-Eakin ve diğ., sabit etkilerden arındırmak için değişkenlerin farkını alarak Granger anlamında nedensellik testi için uyarlanmış ve değişkenlerin fark ya da seviyelerini içeren enstrüman değişken seti kullanılmasını önermiştir (Öztürk ve diğ., 2011:63).

Holtz-Eakin ve diğ. (1988) modeli aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır (Holtz-Eakin ve diğ., 1988:1373):

$$y_{it} = \alpha_{0t} + \sum_{l=1}^m \alpha_{lt} y_{it-l} + \sum_{l=1}^m \delta_{lt} x_{it-l} + \psi_t \bar{f}_i + u_{it}$$

Denklemden $\bar{f}_i$ sabit etkileri, u_{it} hata terimlerini göstermektedir. Bu tanımlamada hata terimi u_{it} hata, denklemden y_{it} ile korelasyonludur. Farkı alınmış model aşağıdaki şekilde gösterilmektedir (Holtz-Eakin ve diğ., 1988:1373):

$$y_{it} - y_{it-1} = a_t + \sum_{l=1}^m \alpha_t (y_{it-l} - y_{it-l-1}) + \sum_{l=1}^m \delta_l (x_{it-l} + x_{it-l}) + v_{it}$$

Denklemden görüldüğü üzere, hata terimleri ile bağımlı değişken arasında ilişileşim sorunu vardır. Bu nedenle Holtz-Eakin ve diğ. tarafından önerilen panel nedensellik sınaması iki aşamalı EKK yöntemine dayanmaktadır (Ağayev, 2010:173). Nedensellik ilişkisi için test edilmesi gereken hipotez:

$$H_0 : \alpha_1 = \alpha_2 = \dots = \alpha_m = 0$$

H_0 hipotezinin reddedilmesi durumunda değişkenler arasında Granger nedensellik ilişkisi tespit edilmektedir (Öztürk ve diğ., 2011:64).

	Gecikme	Gözlem Sayısı	F-istatistiği	Olasılık
Turizm Gelirleri → Büyüme	4	72	3.13618	0.0204
Büyüme → Turizm Gelirleri	4	72	3.08523	0.0220

Tablo 4. Panel Nedensellik Testi Sonuçları

Tablo 4'de yapılan Panel Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, turizm gelirleri ile büyüme arasında çift yönlü bir nedensel ilişki tespit edilmiştir. Buna göre, turizm gelirleri büyümenin bir nedenidir ve büyüme de turizm gelirlerinin bir nedenidir.

Yapılan Panel Granger nedensellik analizi sonucuna göre; turizm gelirleri ile büyüme arasındaki çift yönlü nedensel bir ilişkinin, kısa dönemde bir etkisinin olmamasına karşın, uzun dönemde turizm gelirleri ile büyüme arasında çift yönlü olumlu etkide olduğu tespit edilmiştir.

4 Sonuç ve Değerlendirme

Ödemeler bilançosunda cari işlemler hesabının uluslararası hizmetler kapsamında yer alan turizm, milli geliri arttırarak ülkenin kalkınmasını sağlayan ve ülkeye döviz kazandıran bir sektördür. Turizm, emek yoğun bir sektör olduğundan ülkede istihdamı arttırıcı ve işsizliğe çare olarak düşünülebilecek bir sektördür.

Turizm sektöründen ekonomiye maksimum olumlu katkı sağlamanın amacı, en iyi turizm ürünü paketini oluşturmak, satmak ve bu yolla sağlanan gelirleri azami hale getirmekle mümkün olabilir. Bu nedenle ürünü meydana getirecek farklı iktisadi birimlerin ve makro planlayıcıların kombine bir çalışma içinde olmaları ve ana

ilkelerden ödün vermemeleri bir zorunluktur. Bu durum, en sade şekliyle, öncü yatırımları yapmak, üst yapıyı temin etmek, kontrol ve koordine etmek şeklinde özetlenebilir

Turizm gelirleri ile büyüme arasındaki ilişki özellikle 1980’den sonra oldukça fazla ele alınan konulardan biridir. Turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ampirik çalışmalarla da test edilmiştir. Ele alınan çalışmalarda, turizm gelirlerinin büyümeyi etkilediği veya hiç etkilemediği sonuçları bulunmuştur. Ayrıca ekonomik büyümenin de turizm gelirlerini etkilediği veya hiç etkisi olmadığı sonuçları da tespit edilmiştir. Bu sonuçlarda, kullanılan zaman periyotlarındaki farklılık, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, turizm bölgelerinin bol olması veya olmaması, emek-sermaye yoğun olmaları ve ekonometrik yöntem farklılıklarından dolayı çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Türkiye ve diğer 5 ülke için yapılan bu çalışmada, turizm gelirleri ile ekonomik büyüme ilişkisi test edilmiştir. Çalışmada serileri durağan hale getirmek için öncelikle Panel Birim Kök Testleri yapılmıştır. Daha sonra seriler arasında uzun dönemli ilişkinin var olup olmadığını belirlemek için Panel Eşbütünlük ve daha sonra da Panel Nedensellik Testleri uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucunda, uzun dönemde turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru çift yönlü bir nedensel ilişki tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Ağayev, Seymur (2010), “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Geçiş Ekonomileri Örneğinde Panel Eşbütünlük ve Panel Nedensellik Analizleri” *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, **12/1**, s.159-184, Ankara.
- Aktaş, Ali Rıza; Fatih Kaplan ve Seyfettin Kocaman (2013), “Turizm ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Akdeniz Ülkeleri Üzerine Bir Panel Veri Analizi” *International Conference on Eurasian Economies* 2013, Rusya, 17-18 Eylül 2013.
- Aslan, Alper (2008), “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi Üzerine Ekonometrik Analiz” *MPRA Paper No:10611*, September 2008.
- Bahar, Ozan (2006), “Turizm Sektörünün Türkiye’nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı” *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Yıl:2006, **Cilt:13**, **Sayı:2**.
- Bahar, Ozan ve Kurtuluş Bozkurt (2010), “Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi” *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, **Cilt:21**, **Sayı:2**, Güz 2010.
- Bozkurt, Eda ve Özlem Topçuoğlu (2013), “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi” *Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, **Sayı:7**, Ocak 2013.
- Çağlayan, E.; N. Şak ve K. Karymshakov (2013), “Relationship Between Tourism and Economic Growth: A Panel Granger Causality Approach” *Asian Economic and Financial Review*, **2(5)**, pp.591-602.
- Çetintaş, Hakan ve Çetin Bektaş (2008), “Türkiye’de Turizm ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Kısa ve Uzun Dönemli İlişkiler” *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, **Cilt:19**, **Sayı:1**, Bahar 2008.
- Çımat, Ali ve Ozan Bahar (2003), “Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme” *Akdeniz İİBF Dergisi*, **6 (2003)**, s.1-18.
- Çoban, Orhan ve Ceyhan Can Özcan (2013), “Türkiye’de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010)” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Nisan 2013, **8(1)**, s.243-261.
- Değer, M. Kemal (2006), “Turizme ve İhracata Dayalı Büyüme: 1980-2005 Türkiye Deneyimi” *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, **Sayı:20**, s.68-86.
- Dritsakis, Nikolaos (2004), “Tourism As A Long-Run Economic Growth Factor: An Empirical Investigation For Greece Using Causality Analysis” *Tourism Economics: The Business and Finance of Tourism and Recreation*, **Vol.10**, **No:3**.
- Fayissa, Bichaka; Nsiah Christian ve Bedassa Tadesse (2009), “Tourism and Economic Growth in Latin American Countries (LAC): Further Empirical Evidence” *Department of Economics and Finance Working Paper Series*, March 2009.
- Figini, Paolo ve Laura Vici (2007), “Tourism and Growth in A Cross-Section of Countries” *The Rimini Centre for Economic Analysis, Working Paper Series* **01-09**.
- Gee, Chuck Y. (Ed.) (1997), “International Tourism: A Global Perspective” *World Tourism Organization (WTO) Publications*, Madrid.
- Granger, C.W.J. (1969), “Investigating Causal Relations By Econometric Model And Cross-Spectral Methods” *Econometrica*, **Vol:37**, **No:3**, July 1969.
- Hepaktan, C. Erdem ve Serkan Çınar (2013), “Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri” *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:2010, **Cilt:8**, **Sayı:2**.
- Holtz-Eakin, D.; W. Newey ve H. Rosen (1988), “Estimating Vector Autoregressions With Panel Data” *Econometrica*, **56(6)**, pp.1371-1395.

- Kar, M.; E. Zorkirişçi ve M. Yıldırım (2004), “Turizmin Ekonomiye Katkısı Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme” *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, **4(8)**, s.87-112.
- Kara, Oğuz; İstemi Çömlekçi ve Vahdet Kaya (2012), “Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makroekonomik Göstergeler İle İlişkisi: Türkiye Örneği (1992-2011)” *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Bahar 2012, **Cilt:8, Yıl:8, Sayı:1**, s.75-100.
- Kızılgöl, Özlem ve Erman Erbaykal (2008), “Türkiye’de Turizm Gelirleri İle Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi” *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, Yıl:2008, **Cilt:13, Sayı:2**, s.351-360.
- Mello-Sampayo, Felipa de ve Sofia de Sousa-Vale (2012), “Tourism and Growth in European Countries: An Application of Likelihood-Based Panel Cointegration” *School of Economics and Management, Technical University of Lisbon, Working Paper 17*, 2012.
- Özdemir, Ali Rıza ve Oktay Öksüzler (2006), “Türkiye’de Turizm Bir Ekonomik Büyüme Politikası Aracı Olabilir mi? Bir Granger Nedensellik Testi” *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, **Cilt:9, Sayı:16**, Aralık 2006.
- Öztürk, Nurettin; H.K. Darıcı ve F. Kesikoğlu (2011), “Ekonomik Büyüme ve Finansal Gelişme İlişkisi: Gelişmekte Olan Piyasalar İçin Bir Panel Nedensellik Analizi” *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, **Cilt:30, Sayı:1**, s.53-69, İstanbul.
- Proença, Sara ve Elias Soukiazis (2008), “Tourism as an Economic Growth Factor: A Case Study for Southern European Countries” *Tourism Economics*, 2008, **14 (4)**, pp.791-806.
- Samimi, Ahmad Jafari; Somaye Sadeghi ve Soraya Sadeghi (2011), “Tourism and Economic Growth in Developing Countries: P-VAR Approach” *Middle-East Journal of Scientific Research* **10 (1)**: 2011, pp.28-32.
- Uysal, Doğan; Savaş Erdoğan ve Mehmet Mucuk (2004), “Türkiye’de Turizm Gelirleri İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1992-2003)” *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, **Sayı:8**, 2004.
- Yavuz, Nilgün Çil (2006) “Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma ve Nedensellik Analizi” *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, **7 (2)** 2006, s.162-171.
- Yamak, Nebiye; Banu Tanrıöver ve Filiz Güneysu (2012) “Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektör Bazında Bir İnceleme” *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, **Cilt:26, Sayı:2**, 2012.
- Yıldırım, Jülide ve Nadir Öcal (2004), “Tourism and Economic Growth in Turkey” *Gazi Üniversitesi İktisat Bölümü, Ekonomik Yaklaşımlar Dergisi*, Güz 2004.